

Begijnen en begarden in het middeleeuwse Dowai

Walter Simons

The Institute for Advanced Study School of Historical Studies
Princeton/USA

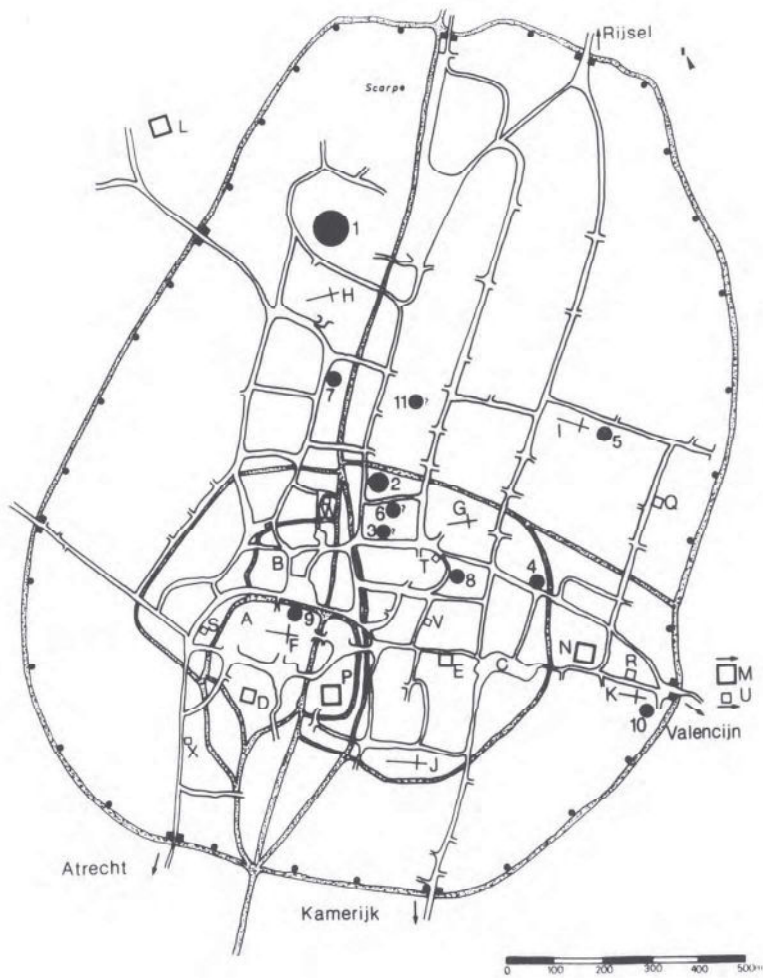
Het beeld dat we ons nu van de middeleeuwse begijnenbeweging vormen, wordt vaak beïnvloed door de idyllische, van de buitenwereld afgesloten miniatuurstadjes die we nog in Brugge, Gent en andere plaatsen kunnen aantreffen. We vergeten daarbij wel eens dat het hier meestal gaat om zeventiende- of achttiende-eeuwse monumentale restanten die grondig kunnen verschillen van de originele dertiende-eeuwse hoven. Bovendien negeren we zo de enorme verscheidenheid van de oude begijnenwezen, dat aanleiding kon geven tot diverse vormen van organisatie.

We kunnen in het algemeen twee types van begijneninstellingen onderscheiden: enerzijds de „grote”, ommuurde configuraties van individuele huizen en conventen rond een centrale kapel of kerk, bekend in Vlaanderen en Brabant; anderzijds de afzonderlijke huizen, zonder overkoepelende organisatie, verspreid over de hele stad, welk type vooral in het Rijnland tot ontwikkeling kwam. In de historiografie wordt nu eens het ene, dan weer het andere type behandeld, al naar gelang de onderzochte regio. Toch waren de twee types niet noodzakelijk onverenigbaar. De situatie in Dowai, in het zuidoosten van het graafschap Vlaanderen, geeft daarvan een goed voorbeeld. Ze toont aan hoe gedurende lange tijd, tenminste tot aan het einde van de veertiende eeuw, in één en dezelfde stad zowel grote hoven als verspreide conventen voorkwamen. (1)

1. De begijnhoven

De eerste vermelding van een begijnhof te Dowaii verschijnt in de bronnen in 1244, ongeveer gelijktijdig met de vroegste getuigenissen over hoven in andere grote Vlaamse steden. In een codicil bij haar testament van 4 december 1244 liet Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen, een jaarlijks bedrag van 100 schellingen Vlaams uit de grafelijke inkomsten reserveren ten behoeve van een *locus beghinarum de Duaco* (2). Uit de uitvoering van deze wilsbeschikking door Johanna's opvolgster, Margareta, in maart 1245, en uit de plechtige stichtingsakte in december van dat jaar door de nieuwe gravin afgeleverd, blijkt dat Johanna zelf grond had aangekocht in Dowaii, met het doel daar „vrome vrouwen die men begijnen noemt” te laten wonen, binnen de bescherming van een gracht of wal. Zij had haar oog laten vallen op een enigszins afgelegen gebied, bekend als „Champfleury”, in de Sint-Albinusparochie, op de toen weinig bewoonde linkeroever van de Scarpe. Na een overeenkomst met het Sint-Amatuskapittel, dat het patronaatsrecht over dit stadsdeel uitoefende, konden de begijnen er beschikken over een eigen kerk, gewijd aan de Heilige Elizabeth († 1231), de populaire patrones van de begijnenbeweging. De instelling werd al in 1246 een *cort* genoemd, waarmee gewoonlijk een groot hof, bestaande uit verschillende conventen, wordt bedoeld (3). Intussen was ook op de rechteroever van de Scarpe, binnen de recent opgetrokken stadsomwalling, een begijnhof tot stand gekomen. Het was gevestigd bij de „Porte des Wetz”, in een complex van twee woningen met bijbehorend land, eigendom van een zekere Gervasius *de Villa* of *de le Vile*. Volgens een plechtige oorkonde van gravin Margareta, uit oktober 1245, had die man samen met zijn echtgenote voor altijd een van beide huizen afgestaan, „om er een hospitaal te stichten voor arme vrouwen, gemeenzaam begijnen genoemd”, met behoud van het vruchtgebruik over het andere huis voor de duur van hun leven (4). De instelling was toch zeker al enkele jaren oud: in een schepenakte van december 1239 en opnieuw in een oorkonde van de proost van Dowaii, met als datum april 1242 of 1243, is er reeds sprake van „het hospitaal binnen de Wetz-poort, dat door heer Gervasius de le Vile is gesticht” (5).

Deze bronnen geven echter geen uitsluitsel over de vraag, of het hospitaal vanaf zijn ontstaan, dan wel pas in 1245 voor de opvang van

Dowaai in de 14de eeuw.

Legende:

A. Castrum	H. Sint-Albinuskerk
B. Douayeul	I. Sint-Jacobskerk
C. Markt	J. Sint-Niklaaskerk
D. Gravenkasteel	K. Onze-Lieve-Vrouwkerk
E. Schepenhuis en halle	L. Abdij van Notre-Dame-des-Prés
F. Sint-Amatuskerk	M. Abdij van Sin
G. Sint-Pieterskerk	N. Franciscanenklooster

P. Dominicanenklooster	T. Sint-Janshospitaal
Q. Klooster van de Trinitariërs	U. Leprozerie
R. Hospitaal „des Chartriers”	V. Werin Mulet-hospitaal
S. Sint-Samsonhospitaal	W. Sint-Juliaan-hospitaal
	X. Bonifanten

Begijnhoven en begijnenconventen

1. Begijnhof van Champfleury
2. Begijnhof van Wetz
3. Convent van Corbie
4. Convent van Phelippes li Toiliers
5. Convent „des Croquets”
6. Convent van Bernard Pilate
7. Convent van Harnes
8. Convent van Fressaing
9. Convent van Dourges
10. Convent „des Martines”
11. Convent „dou Puch a le Cainne”

De ligging van de conventen „a le Hüge”, van Lanvin le Blaier, Anselm Creke, „des Paskendares”, „de Souchez”, en van het begardenconvent, is niet bekend.

arme begijnen werd bestemd. Na de dood van de stichter, in 1247, droeg zijn weduwe het bestuur van de instelling aan de stadsschepenen over; nog in hetzelfde jaar kon men de bouw van een kapel beginnen (6). De instelling is onder verschillende benamingen bekend: nu eens werd ze naar haar stichter genoemd, dan weer naar haar ligging („hôpital des Wetz”) of naar haar patroon, de Heilige Geest („hôpital du Saint-Esprit”).

2. Afzonderlijke conventen

Over de verspreide begijnenconventen is doorgaans heel wat minder documentatie bewaard. We worden gewoonlijk over hun bestaan ingelicht door een vermelding in een of meerdere testamenten van burgers. De oudste van die instellingen, het zogenaamde „convent van Corbie”, lag nabij het begijnhof van Wetz en was gesticht door een zekere Agnes de Corbie, die voor 27 mei 1265 haar huis in de rue du Puc Fillori (het westelijke deel van de huidige rue de Clocher Saint-Pierre) bij testament ter beschikking had gesteld van arme begijnen (7). *Philippe li Toiliers* stichtte omstreeks 1276, eveneens bij testament, een convent voor begijnen, naar hem genoemd, bij de „Porte de Canteleu” (8). Hij werd nagevolgd door Bernard Pilate, die voor 1282 (de datum van de eerste vermelding van het convent) een begijnen-

huis inrichtte, opnieuw nabij het begijnhof van Wetz (9). Vermoedelijk lag in deze wijk, namelijk in de rue Saint-Pierre (de huidige rue J. Bellegambe), ook het begijnenconvent „de Fressain (g)”, gesignaleerd vanaf 1337 (10). In een straatje achter de kerk van Sint-Amatus trof men zeker vanaf 1339 het convent „de Dourges” aan (11). Ook bij de Sint-Jacobskerk en bij de Onze-Lieve-Vrouwekerk waren begijnen gevestigd, met name in de conventen „du (des) Croquet(s)” en „des Martines”, respectievelijk vermeld vanaf 1296 en 1338 (12).

Niet ver daar vandaan stichtte men voor 1355 een convent „dou Puch a le Cainne”, in de huidige rue Saint-Thomas (13). De conventen die voor 1314 werden ingericht door Marie de Harnes en door Jeanne de *Dewwoel* lagen beide op de linkeroever, het ene in de buurt van de Sint-Albinuskerk, het andere op een niet nader gepreciseerde plaats in de wijk Douayeul (14). Van een vijftal huizen is de ligging tenslotte volledig onbekend; het zijn de conventen „a le Huge” (gesticht door Grart a le Huge, voor of in december 1305) (15), „de Lanvin le Blaiier” (voor het eerst vermeld op 28 oktober 1311) (16), „d’Anselm Creke” (gesignaleerd in maart 1328), „des Paskendares” (vanaf 1337), en „de Souchez” (gesticht door Wautier de Souchiés, voor 1339) (17).

3. De begarden

De mannelijke tegenhangers van de begijnen, de zogenaamde begarden, zijn nog weinig bestudeerd. Hun convent te Dowai is tot nog toe zelfs onbekend gebleven. Het is maar in één document vermeld, namelijk in het testament van de begijn *Mehaus*, dochter van *Soihier Blike*, opgesteld in juli 1246, waarin een gift werd voorzien *au couvent des beghins* (18). Het gaat hier zonder twijfel om een begardenconvent (vergelijk de originele Latijnse benaming *beguini*; de term *beghardi* is recenter), dat kennelijk slechts een korte tijd te Dowai bestond. Niettemin is de vermelding belangrijk: het gaat hier om één van de oudste getuigenissen over de verspreiding van de begarden in de Nederlanden, en alvast de eerste in het graafschap Vlaanderen.

Gelet op de chronologische overeenkomst met de eerste gegevens over de georganiseerde begijnengemeenschappen in Dowai, kan men bovendien veronderstellen dat de beweging in deze stad vanaf het begin zowel vrouwen als mannen aantrok. Helaas is het niet bekend waar dit convent zich bevond, en in welke relatie het stond tot de oudste instellingen voor begijnen.

4. Organisatie en bestuur

De begijnhoven van Champfleury en van Wetz onderscheiden zich van de vijftien verspreide begijnenconventen in de eerste plaats door hun omvang. Het testament van *Saintain le Merchiere*, vermoedelijk een begijn van Champfleury, bevatte in augustus 1272 een gift bestemd voor de „honderd armste begijnen” in het hof (19); hoewel we deze boodschap niet noodzakelijk letterlijk moeten begrijpen (middeleeuwers sprongen wel vaker losjes met getallen om), kan er toch niet getwijfeld worden aan de grootte van dit begijnenhof. Zijn omwalling omvatte niet alleen een aantal huizen en conventen, waar begijnen individueel of in kleine gemeenschappen samen leefden, maar ook een hospitaal, voor het eerst genoemd in juni 1248 (20) en in het begin van de veertiende eeuw verdeeld in een „groot” en een „klein” hospitaal, geattesteerd in 1314 (21), waar arme en zieke begijnen een onderkomen vonden. Het begijnhof van Wetz was wellicht wat kleiner, hoewel ook hier in het begin van de veertiende eeuw een onderscheid werd gemaakt tussen een *haut hospital* (voor de proveniersters?) en een instelling voor de behoeftigen zelf. Aan het eind van die eeuw werd het aantal toegelaten vrouwen er echter beperkt tot achttien, later zelfs tot dertien (22).

De andere conventen waren vanaf het begin bestemd voor een kleiner aantal vrouwen: dat van Bernard Pilate oorspronkelijk voor tien (welk aantal in 1362 werd teruggebracht tot zes) (23); die van Douayeul, Fressaing en Harnes zouden respectievelijk aan zeven, vijf en vier begijnen plaats geboden hebben (24).

De twee types van begijneninstellingen beantwoordden vanzelfsprekend aan verschillende behoeften, en zijn ook ontstaan vanuit een verschillende visie op de begijnenbeweging. Bij de creatie van de begijnhoven was het de bedoeling om grote groepen vrouwen, die voorheen op individuele wijze een vrome levenswandel wensten na te volgen, in één gemeenschap te verenigen, afgeschermd van de buitenwereld. Velen onder hen moeten oorspronkelijk het plan opgevat hebben, in een klooster te treden. Het stichtingsverhaal van de cisterciënzerinnenabdij van Notre-Dame-des-Prés nabij Dowaaï beschrijft ongeveer een eeuw na datum de inspanningen van een aantal „begijnen” (overigens mét mannelijke sympathisanten) om in het begin van de dertiende eeuw een religieuze gemeenschap te vormen rond een

De heilige Elisabeth, patrones van het begijnhof van Champfleury. Gent, Begijnhof van Sint-Amansberg, ca. 1500
(Foto A.C.L.-Brussel)

noodkapel in de Sint-Albinusparochie; uiteindelijk werd in 1218-1221 de abdij des Prés gesticht, maar kennelijk konden niet alle aspiranten daar terecht, of groeide hun aantal in de volgende jaren zo sterk aan, dat men naar een nieuwe oplossing moest uitkijken (25). Dit klassieke scenario – met duidelijke parallellen in de ontstaansgeschiedenis van sommige begijnhoven in Brabant en het Luikse – moet dan geleid hebben tot de stichting in dezelfde parochie van het begijnhof Champfleury, door de gravinnen Johanna en Margareta. Misschien lag bij de stichting van het begijnhof van Wetz, vooral als „hospitaal” bekend, het accent nog meer op het opvangen van de *povres femes begines malades et enfermes* (26) die zelfs door Champfleury werden geweigerd. Dit verschijnsel is evenmin ongewoon. In Brugge en Gent ging men ook over tot het inrichten van bijzondere hoven voor behoeftige begijnen, gewijd aan Sint-Obrechts. Wat hun ligging en grootte betreft, waren ze zeker vergelijkbaar met het Wetz-hospitaal te Dowaaï; in de drie gevallen merken we dat het initiatief pas na enige tijd door de grafelijke overheid werd bekrachtigd en vervolgens de grafelijke bescherming genoot (27).

Het kwam er hoe dan ook op aan om de handel en wandel van deze vrouwen zo efficiënt mogelijk te controleren; men mag niet vergeten dat slechts enkele jaren vroeger, in 1236, tien personen, onder wie enkele „oude vrouwen”, in de „chemin des Bougres” bij Dowaaï als ketters waren geëxecuteerd (28). De formule die voor Champfleury werd uitgewerkt, is dezelfde als die in de allergrootste begijnhoven van Vlaanderen en elders ingang vond: het hof werd tot een afzonderlijke parochie verheven en kreeg zijn eigen pastoor, die er de normale pastorale taken vervulde (waaronder ook het biechthoren) onder de controle van de hiërarchische kerkelijke overheid. Hij werd voorgedragen door het Sint-Amatuskapittel, dat door de gravin eveneens belast werd met de geregelde visitatie van het begijnhof. Op bepaalde feestdagen kwam een franciscaan of een dominicaan van het plaatselijke klooster preken in de begijnenkerk; deze twee orden blijken tijdens een conflict tussen de pastoor en de begijnengemeenschap in het begin van de veertiende eeuw ook een bemiddelende en adviserende rol te spelen. De interne organisatie van het begijnhof is slechts ten dele bekend. In december 1278 bevestigde de gravin een vermoedelijk oudere regeling, die bepaalde dat het hoofd van het begijnhof, de „grootjuffrouw”, ook de direkte leiding over het hospitaal waarnam.

Zij moest verkozen worden door een raad van zeven begijnen, aan wie ze jaarlijks verantwoording diende af te leggen en die ten allen tijde het recht had haar af te zetten en te vervangen (29).

De begijnen van het Wetz-hospitaal beschikten wel over een eigen kapel, bediend door een kapelaan, maar bleven onderschikt aan de parochiale overheid, in casu de pastoor van de Sint-Pietersparochie, en het Sint-Pieterskapittel (30). Nadat de echtgenote van de stichter in 1247 het hospitaal aan de schepenen van de stad toevertrouwde, beheerden deze laatsten het als een van de *.v. maisons de le ville*, de stedelijke charitatieve instellingen, waaronder naast Wetz, ook de leprozerie, het „chartriers”-hospitaal bij de Onze-Lieve-Vrouwekerk, het Mulet-hospitaal in de huidige rue Gambetta en het Sint-Janshospitaal bij de Sint-Pieterskerk hoorden (31). Dit betekende onder meer, dat zij de grootjuffrouw van het begijnhof aanduiden (misschien op voordracht van een „bestuursraad” van zes begijnen ? (32)), die het bestuur voerde *de par eschevins* en jaarlijks aan de schepenen haar rekeningen voorlegde; misschien was er ook een vaste klerk of ontvanger die vanwege de schepenen de financiën van het hospitaal controleerde. Tenslotte hing het ook alleen van de schepenen af, of een kandidate tot het begijnhof werd toegelaten (33). De prior van de dominicanen van Atrecht (die Dowaai „bedienden” voordat de orde er een klooster stichtte, in 1268-1269) stond mede aan de wieg van dit begijnhof, maar of deze broeders er ook nadien enige rol van betekenis speelden, is ons niet bekend (34).

In de afzonderlijke conventen – zonder eigen kapel – werd het bestuur geregeld volgens de instructies nagelaten door de stichter, of naar de beschikkingen van diens testamentuitvoerders. Zo droeg Agnes de Corbie in haar testament het beheer van het door haar gestichte convent over aan de deken van het Sint-Pieterskapittel en de pastoor van de Sint-Pietersparochie, die samen zouden beslissen, welke *povres begines, boines femes et anciēnes* zouden worden aanvaard. Bernard Pilate had in zijn testament het bestuur van zijn convent in handen gegeven van de prior van de Dominicanen, de gardiaan van de Franciscanen, en de pastoor van de Sint-Pietersparochie; zij beslisten over de toetreding en auditeerden bovendien de rekeningen van de „meesteres”. Gelijkssoortige formules, waarbij het convent in feite geleid werd door de parochieclerus, al dan niet samen met een vertegenwoordiger van de bedelorden, moeten in de meeste conven-

Portret van een begijn, 1651. Leuven, Stedelijk Museum (Foto: A.C.L.-Brussel)

ten van de stad gehanteerd zijn. Vanwege de wereldlijke autoriteiten was er wellicht weinig of geen aanleiding om in deze uitermate kleine gemeenschappen regulerend op te treden. De stichtingen werden beschouwd als louter private aangelegenheden; de stedelijke overheid greep slechts in indien tussen de erfgenamen van de stichter en de bewoners van het convent een geschil rees (35), of bij andere manifeste problemen van financiële aard (36).

Bij dit alles kan natuurlijk de vraag gesteld worden naar de juridische status van de begijnen. We kunnen hier niet ingaan op alle problemen die zich in de Middeleeuwen voordeden voor leken die een vorm van religieus leven wilden leiden zonder kloostergeloften af te leggen. Zowel door de Kerk als door de wereldlijke autoriteiten werden deze „semi-religieuzen” doorgaans met argwaan bejegend. In de ogen van de stedelijke overheid van Dowai, die overigens niet aarzelde *Dieux ... li premierz plus anchüens et souverains bourgois de tous* te noemen (37), waren de begijnen leken. Alleen ten aanzien van het begijnhof van Champfleury schijnen bijzondere regels van kracht te zijn geweest, maar ze leidden slechts tot een beperkte territoriale immuniteit, en niet tot een persoonlijke. In oktober 1276 oorkonde gravin Margareta dat, wat haar betrof, Champfleury vrijgesteld werd van assizen en grondbelasting; individuele begijnen die onroerende goederen bezaten buiten het hof, maar binnen het schependom van

Begijnen openen een begrafenisstoet, begin 16de eeuw.
(Uit: J.-Cl. Schmitt, *Mort d'une hérésie*, Parijs, 1978, pl. 1)

Dowaai, of een commerciële activiteit ontplooiden, bleven onderworpen aan de stedelijke fiscaliteit (38). De begijnen beschikten over een gewone rechtspersoonlijkheid, oefenden het volledige eigendomsrecht over hun bezittingen uit (39), en verschenen als burgers voor de schepenen.

5. Het dagelijkse leven

Het is een cliché, maar het blijft waar: in een begijnhof waren gewoonlijk alle sociale klassen vertegenwoordigd, van de gegoede burgervrouwen (edele dames waren misschien afwezig) die van hun inkomsten uit onroerende goederen konden leven, naar de onafhankelijk arbeidende of handeldrijvende vrouwen, tot de behoeftigen, voor wie het „hospitaal” in principe een toevluchtsoord vormde. Wellicht was het aandeel van gegoede begijnen in Champfleury groter dan in Wetz, en verschilde de bevolking van de afzonderlijke begijnenconventen afhankelijk van de toelatingsvoorwaarden vastgelegd door de stichter(es), maar precieze gegevens hieromtrent zijn niet voorhanden. We weten trouwens weinig over de eventuele economische activiteiten die door de begijnen werden ontwikkeld. Een *beghine de le draperie* wordt gesignaleerd tijdens het onderzoek van de herstelbetalingen na de dood van de lakenhandelaar Jehan Boinebroke sr., in 1286-1287 (40). Marie le Cresonière, grootjuffrouw van Champfleury, exploiteerde, zo leert ons niet alleen haar naam (41), enkele waterkersbedden in het nabije Esquerchin. Maar een groot deel van de begijnenbevolking was vermoedelijk werkzaam als ziekenverzorgster, ofwel in de eigen instelling, ofwel – allicht tegen betaling – in een stedelijk hospitaal, zoals Isabelle de Warlaing, die een leidende functie vervulde in het Sint-Janshospitaal voor vondelingen bij de Sint-Pieterskerk (42). Deze charitatieve activiteiten mondden uit in een bijzondere functie in de stadsgemeenschap, namelijk de dodenwake (waarbij gelezen werd uit het psalter) en de begeleiding van overledenen naar hun laatste rustplaats (43).

Voor zover bekend zijn geen statuten bewaard van begijnhoven of begijnenconventen in Dowaaï; gegevens over de levenswijze van deze vrouwen en over hun devotieactiviteiten zijn dan ook zeer schaars. Een veertiende-eeuwse oorkonde betreffende het Pilateconvent laat een zeldzame kijk toe op het spirituele leven in een klein convent – en op de motieven die een geacht burger van de stad ertoe konden bewegen, zijn zieleheil in handen te geven van enkele „vrome vrouwen”. Ze beschrijft hoe de stichter de begijnen op zijn sterfbed verzocht dagelijks voor het in het convent opgestelde beeld van de Maagd Maria, vijf Pater Nosters en vijf Ave Marias te bidden, en elke zaterdag vijftien Paters en vijftien Aves, bij het branden van een was-

kaars, die eveneens zou aangestoken worden op de vijf vigiliën van Onze-Lieve-Vrouw, op Kerstdag, Pasen, Pinksteren en Allerheiligen, telkens voor de duur van een half uur. Dit alles zou gebeuren ter nagedachtenis van de stichter, zijn ouders en weldoeners (44).

De intellectuele interesse van de begijnen was vanaf de aanvang van de beweging duidelijk; bij de stichting van het begijnhof van Champfleury werd geregeld dat het Sint-Amatuskapittel een clericus ter beschikking zou stellen om de vrouwen in het hof lees- en schrijfderricht te geven (45). Het kan dan ook geen verbazing wekken, dat sommige begijnen niet tevreden waren met de passieve rol die hun gewoonlijk in de godsdienstbeleving werd toebedeeld, en dat zij hun ervaringen, zij het in beperkte kring, wensten mede te delen. Een opmerkelijk voorbeeld hiervan is bewaard in een handschrift van 1273, nagelaten door de Parijse theoloog Peter van Limoges, een onvermoeibaar verzamelaar van sermoenen. Van de toenmalige grootmeesteres van het Parijse begijnhof, Agnes van Orchies, naar alle waarschijnlijkheid afkomstig van een begijnengemeenschap te Dowai, noteerde hij een uiteenzetting over de betekenis van het feest van de kerkwijding. In een beeldspraak die herinneringen oproept aan de geschriften van Hadewijch, vergelijkt Agnes het kerkgebouw en de vrome ziel, „beiden aan God gewijd”, en associeert zij de rituelen en attributen van de wijding met de essentiële taak van de begijn, de boetedoening, zowel uiterlijk, door het vasten, als innerlijk, door de meditatie over het Passieverhaal (46).

Dergelijke al dan niet publieke „predikaties” versterkten echter bij velen in de Kerk de vrees, dat de begijnenvroomheid oncontroleerbare paden bewandelde. De veroordeling van de Valencijnse begijn Marguerite Porete (1310) en van een groot deel van de begijnenbeweging in de decretalen van Clemens V (posthuum gepubliceerd vanaf 1317) gaf ook in het bisdom Atrecht, waaronder Dowai ressorteerde, aanleiding tot een onderzoek van bisschopswege naar de rechtgelovigheid van de begijnen, maar het rapport van de commissarissen was in Dowai positief (47).

6. Latere ontwikkelingen

Omstreeks het midden van de veertiende eeuw kwam er een einde aan de groei van de begijnenbeweging; hoewel de vervolgingen van

het begin van de eeuw in Vlaanderen niet onmiddellijk tot het verdwijnen van de begijnen leidden, hebben ze kennelijk toch een nadelige invloed uitgeoefend op hun naam en faam. We hebben al gezien hoe verscheidene instellingen in de tweede helft van de eeuw, bij gebrek aan toereikende financiële middelen, een *numerus clausus* instelden. Sommige kleine conventen bleken in de vijftiende eeuw niet langer leefbaar. In 1419 reorganiseerde Alexander Dupont, met instemming van de schepenen, de conventen van Sint-Thomas (het oude hospitaal „Puch a le Cainne”), „de le Hüge” en „des Paskendarres”, tot een nieuw hospitaal, gewijd aan Sint-Thomas; de begijnen die er de zieken verzorgden, werden in 1472 opgevolgd door zusters van de Franciscaanse derde orde (48). Vele andere fusies van die aard volgden. De meest opmerkelijke kwam er in 1477, toen het begijnhof van Champfleury de plaats moest ruimen voor de cisterciënzerinnenabdij des Prés, die omwille van de krijgsomstandigheden binnen de stadsmuren werd gebracht. De overblijvende begijnen van Champfleury voegden zich toen bij de stedelijke instelling van Wetz, die in de achttiende eeuw een van de belangrijkste componenten zou vormen van het „Hôpital général de la Charité de Douai” (49).

7. Besluit

Twee begijnhoven, vijftien begijnenconventen en een begardenhuis kwamen tot stand in een tijdspanne van iets meer dan een eeuw – tussen ca. 1245 en 1355.

Een ongewone rijkdom aan instellingen, die bewijst hoe sterk het type van het „individuele” convent, onafhankelijk van de begijnhofstructuur, in Waals-Vlaanderen is doorgedrongen. Recent onderzoek in Henegouwen wijst uit dat ook daar, méér dan men vroeger dacht, de beide types aanwezig waren (50), en ongetwijfeld zal men ten aanzien van vele andere steden – we denken hierbij vooral aan Brugge en Gent – het traditionele beeld van de begijnenbeweging moeten veruimen. Het zal dan de opdracht zijn de determinanten voor het overwicht van het ene of het andere type opnieuw ter studie te nemen: mogelijkheden te over om de religieuze geschiedenis te situeren in haar eigenlijke kader, de sociale geschiedenis.

Grafzerk van Agnes d'Orchies, grootmeesteres van het begijnhof van Parijs, in de kerk van de dominicanen van Parijs (Foto: Hauptmann, S.A.)

Noten

1. Dit overzicht van de instellingen voor begijnen en begarden te Dowaaï steunt op een niet gepubliceerde bijlage bij onze doctoraatsverhandeling *Stad en apostolaat. De vestiging van de bedelorden in het graafschap Vlaanderen (ca. 1225 - ca. 1350)*. R.U. Gent, 1985, dl.II, p. 158, 164-165, 189-200 en op het vrijwel gelijktijdig verschenen artikel van B. DELMAIRE, *Les béguines dans le Nord de la France au premier siècle de leur histoire (vers 1230 - vers 1350)*, in: M. PARISSÉ (ed.), *Les religieuses en France au XIIIe siècle*, Nancy, 1985, p. 121-161.
2. Rijsel, Archives départementales du Nord (voortaan: A.D.N.), B 444, nr. 808, ed. G.G. MEERSSEMAN, *Jeanne de Constantinople et les Frères Prêcheurs*, in: *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 19, 1949, p. 168, nr. XI.
3. A.D.N., 30 H 17, nrs. 248 en 250; 1 G 91, nrs. 211-212; Dowaaï, Archives municipales (voortaan: A.M.D.), GG 190, niet genummerde rol (december 1245).
4. Ed. G. ESPINAS, *La vie urbaine de Douai au Moyen Age*, Parijs, 1913, dl. III, p. 53-54, nr. 73, naar een origineel in de Archives hospitalières de Douai (voortaan: A.H.D.). Consultatie van deze rijke verzameling documenten afkomstig van charitatieve instellingen, is helaas sinds lange tijd onmogelijk.
5. M. TAILLIAR, *Recueil d'actes des XIIe et XIIIe siècles en langue romane wallonne du Nord de la France*, Dowaaï, 1849, p. 105-106, nr. 44 (naar A.H.D.) en A.M.D., GG 190, niet genummerd, ed. ESPINAS, o.c., dl. III, p. 47, nr. 62.
6. A.M.D., AA 88, fol. 24v^o-25r^o, en M. BRASSART, *Notes historiques sur les hôpitaux et établissements de charité de la ville de Douai*, Dowaaï, 1842, p. 304-305, nr. XXXIII (naar A.H.D.)

7. A.M.D., GG 191, niet genummerd, ed. ESPINAS, *o.c.*, dl. III, p. 362-363, nrs. 485 en 486.
8. Volgens een schepenakte van 16 september 1312 was het huis al sinds „36 jaar of meer” in het bezit van de begijnen: A.M.D., AA 94, fol. 53v^o, ed. ESPINAS, *o.c.*, dl. III, p. 82-83, nr. 950.
9. A.M.D., FF 861 (testament van november 1282).
10. A.M.D., FF 862, testament van 15 december 1337. Voor de ligging, zie P.A. PLOUVAIN, *Souvenirs à l'usage des habitants de Douai ou Notes pour servir à l'histoire de cette ville*, Dowai, 1822, p. 337.
11. A.M.D., FF 862, testament van 11 mei 1338- 11 maart 1339; de ligging is duidelijker aangegeven in een testament van 13 augustus 1339 (*ibidem*).
12. A.M.D., FF 861, testament van februari 1296 en FF 862, testament van 11 mei 1338 - 11 maart 1339.
13. A.M.D., FF 862, ed. J.-P. DEREGNAUCOURT, *Le testament d'une douaisienne en 1355*, in: *Linguistique Picarde*, 20, 1980, nr. 3, p. 39-46. Voor de localisatie, zie BRASSART, *Notes*, p. 145.
14. A.M.D., FF 862, testament van december 1314.
15. A.D.N., 51 H 13, nr. 72.
16. A.D.N., 1 G 198, nr. 1089 („een huis staande op de hoek van *le rue a le Fontaine Noie Kat joignant al hospital signeur Larvin le Blaiier*”).
17. A.M.D., FF 862, testamenten van maart 1328, 15 december 1337 en 11 mei - 11 maart 1339.
18. A.D.N., 1 G 91, nr. 212.
19. A.M.D., FF 861, testament van augustus 1272.
20. A.D.N., 1 G 91, nr. 213 en 30 H 17, nr. 251.
21. A.M.D., FF 861, testament van december 1314.
22. A.M.D., AA 94, fol. 38v^o en 76v^o, ed. ESPINAS, *o.c.*, dl. IV, p. 78-79 en 738, nrs. 945 en 1530; zie ook BRASSART, *Notes*, p. 110.
23. A.M.D., GG 191 (zeventiende-eeuws afschrift van een akte van 12 september 1362).
24. PLOUVAIN, *Souvenirs*, p. 332-337 (we geven deze cijfers onder voorbehoud).
25. B. DELMAIRE, *Deux récits versifiés de la fondation de l'abbaye des Prés à Douai*, in: *Revue du Nord*, 61, 1979, p. 331-351 (zie ook DELMAIRE, *Les béguines*, p. 134-135).
26. A.M.D., AA 88, fol. 24v^o-25r^o, ed. ESPINAS, *o.c.*, dl. III, p. 67-68, nr. 93.
27. Voor Dowai: ESPINAS, *o.c.*, dl. III, p. 53-54, nr. 73 (naar A.H.D.).
28. Over de vermeende rol van de dominicaan Robert le Bougre in dit gebeuren: G. DESPY, *Les débuts de l'Inquisition dans les anciens Pays-Bas au XIIIe siècle*, in: *Problèmes d'histoire du christianisme*, 9, 1980, p. 71-104; het is niet uitgesloten dat zich „begijnen” onder de slachtoffers bevonden.
29. A.D.N., 30 H 17, nr. 250 (december 1245) en 268 (december 1278); 30 H 18, nr. 283 (27 november 1313) en A.M.D., GG 190 (16 juli 1301). Zie ook W. SIMONS, *Stad en apostolaat. De vestiging van de bedelorden in het graafschap Vlaanderen (ca. 1225-ca. 1350)*, Brussel, 1987, p. 196.
30. ESPINAS, *o.c.*, dl. III, p. 78, nr. 115 (naar A.H.D.).
31. A.M.D., AA 94, fol. 47v^o, ed. G. ESPINAS, *Les finances de la commune de Douai des origines au XVe siècle*, Parijs, 1902, p. 450-451, nr. 58; ESPINAS, *Vie urbaine*, dl. II, p. 950, noot 2 (met referentie naar dl. IV, p. 362-363, nr. 1216) definieert het begrip „stedelijke charitatieve instelling” te ruim.
32. Zie bijvoorbeeld een akte van 21 september 1298, ed. ESPINAS, *o.c.*, dl. III, p. 634, nr. 849.

33. Zie noot 6, ESPINAS, *o.c.*, dl. II, p. 950-958 en dl. IV, p. 87-88, 229-230 en 269-270, nrs. 956, 1085 en 1125.
34. Zie noot 4.
35. Zoals over het convent van Philippe le Toilier, zie noot 8. Vergelijk de goedkeuring door de erfgenamen van Agnes de Corbie, van de stichting van haar convent, in ESPINAS, *o.c.*, dl. III, p. 362, nr. 485 (27 mei 1265).
36. Een zekere Marguerite Sans Pegniet liet omstreeks het midden van de veertiende eeuw haar huis in de huidige Rue du Béguinage na om er een convent voor twaalf (!) begijnen te stichten; de uitvoerders van het testament stelden echter vast dat zich geen kandidates meldden, zodat in overleg met de schepenen besloten werd, haar eigendom aan het nabije stedelijke Wetz-hospitaal over te maken: BRASSART, *Notes*, p. 109.
37. ESPINAS, *Finances*, p. 484-488, nr. 84, § 7.
38. A.D.N., 30 H 17, nr. 264, ed. ESPINAS, *Finances*, p. 447-448, nr. 54; enigszins afwijkende Franse vertaling van dit stuk in A.M.D., GG 190 (december 1276). Deze gedeeltelijke fiscale exemptie lijkt meer een gevolg van de ligging en eigendomsgechiedenis van het begijnhof (aankoop door de gravin van een stuk land dat oorspronkelijk niet tot het schependom behoorde), dan van enige concessie vanwege de schepenen aan de „geestelijkheid”.
39. Elke transactie van goederen in het begijnhof van Champfleury diende weliswaar te gebeuren met de toestemming van het bestuur van het hof: A.M.D., G.G. 190 (5 februari 1256).
40. G. ESPINAS, *Les origines du capitalisme. 1. Sire Jehan Boinebroke patricien et drapier douaisien (?-1286 environ)*, Rijsel, 1933, p. 35, nr. 9, § 30.
41. A.M.D., FF 661, ed. ESPINAS, *Vie urbaine*, dl. III, p. 409-410, nr. 543 (september 1270). Voor de identificatie, zie A.D.N., 30 H 18, stuk 284 (8 december 1313).
42. Vergelijk ESPINAS, *o.c.*, dl. IV, p. 362-3, nr. 1216 (naar A.H.D.) en A.M.D., FF 862, testament van 17 november 1359.
43. Zie bijvoorbeeld A.M.D., FF 862, testamenten van juli 1317 en 20 april 1338.
44. Zie noot 23.
45. A.D.N., 30 H 17, nr. 250.
46. N. BÉRIOU, *La prédication au béguinage de Paris pendant l'année liturgique 1272-1273*, in: *Recherches augustiniennes*, 12, 1978, p. 105-229, in het bijzonder p. 200-202 (sermoen) en 193-194 (identificatie van de begijn; er dient aan toegevoegd, dat ook in Orchies een begijnhof gevestigd was, geattesteerd vanaf 1259, zie DELMAIRE, *Les béguines*, p. 160).
47. P. FREDERICQ, *Corpus documentorum Inquisitionis Haeriticae pravitatis Neerlandicae*, Gent, Den Haag, dl. III, 1906, p. 7-8, nr. 10 (16 augustus 1323); zie ook J. TARRANT, *The Clementine Decrees on the Beguines: Conciliar and Papal Versions*, in: *Archivum Historiae Pontificiae*, 12, 1974, p. 300-308.
48. A.M.D., GG 193 (17 maart 1419); A.D.N., B 1603, fol. 53r^o (februari 1425) en BRASSART, *Notes*, p. 145-154.
49. BRASSART, *o.c.*, p. 108-109, en 116-117.
50. W. DE KEYZER, *Aspects de la vie béguinale à Mons aux XIIIe et XIVe siècles*, in: *Autour de la ville en Hainaut. Mélanges d'archéologie et d'histoire urbaine offerts à Jean Dugnoille et à René Sansen*, Ath, 1986, p. 205-226 en M. LAUWERS, W. SIMONS, *Béguins et Béguines à Tournai au Bas Moyen Age. Les communautés béguinales à Tournai du XIIIe au XVe siècle*, Doornik en Louvain-la-Neuve, 1988, p. 12-28.

Résumé:

Le mouvement de béguines et de bégards qui prit une exceptionnelle ampleur dans les Pays-Bas méridionaux au cours du bas moyen âge, avait connu des débuts bien modestes. A côté des grands béguinages que nous pouvons encore rencontrer de nos jours dans mainte ville, il existait aussi nombre de «couvents particuliers» disséminés à travers la ville. A Douai, ces deux types d'institutions sont particulièrement bien représentés: à côté du grand béguinage de Sainte-Elisabeth de Champfleury (fondé en 1244-45), et de ce qu'il est convenu d'appeler le béguinage de Wetz (hôpital pour béguines, fondé avant 1245), on peut retrouver des traces d'au moins 15 couvents pour béguines et d'un convent pour bégards, homologues masculins des béguines. Ces institutions apparurent avant le milieu du XIVe siècle; après, le mouvement perdit nettement de sa portée, notamment par suite de la condamnation papale ou conciliaire de certaines béguines au début du siècle. Les différences entre les deux types d'institutions sont multiples: d'une part les couvents particuliers sont généralement nés de l'initiative privée d'un habitant ou d'une habitante de la ville, légataire de biens meubles ou immeubles destinés à la création d'une maison de ce genre, alors que les béguinages ou bien émanent d'une initiative comtale, ou bien bénéficiaient d'une protection comtale ancienne; d'autre part les deux types présentent des différences manifestes quant à la taille, l'organisation et la rigueur du contrôle par les autorités urbaines. Douai ne constitue pas un exemple isolé dans l'histoire des béguines des Pays-Bas méridionaux: la tâche des historiens consistera plus que jamais à situer les spécificités de ces deux types d'institutions dans le cadre de l'histoire sociale.

(Traduit du néerlandais par Jacques Fermanaut)